KETTŐS ÁLLÍTMÁNY A MAGYAR NYELVBEN

SZÜCS MÁRTA ZITA

A dolgozat célja

A nyelvészeti irodalomban kettős állítmányként definiált szerkezet *(el kell menjek)* már a XIX. század végén felbukkan, mint történeti és leíró nyelvészeti szempontból problémás jelenség, s azóta is gyakorta visszatérő téma, amely leíró vagy történeti nyelvészeket, nyelvművelőket és szociolingvistákat egyaránt a vele kapcsolatos megoldatlan problémák átgondolására, megoldására sarkall. Célom a nyelvtudomány ezen többféle területét megmozgató jelenséggel kapcsolatos fogalmi, történeti és leíró mondattani problémák áttekintése.

Nem térek ki a kettős állítmánnyal kapcsolatos nyelvhasználói attitűdök vizsgálatára, illetve az eddigi vizsgálatok elemzésére, mert úgy vélem, jócskán meghaladná dolgozatom kereteit. A nyelvműveléssel kapcsolatos fejezetben érintőlegesen szót ejtek a jelenséghez kapcsolódó értékítéletekről, valamint a szerkezettel kapcsolatos nyelvművelői magatartásban bekövetkezett változásról.

Az utolsó fejezetben a kettős állítmány mai magyar nyelvben való előfordulási gyakoriságával kapcsolatos vizsgálataim eredményeit mutatom be.

A kettős állítmány leíró nyelvészeti fogalma, terminológiai problémái

Az *el kell menjek*-féle szerkezet kettős állítmányként vonult be a magyar leíró mondattanba, amit az alanyi alárendelő összetett mondat tagmondatainak átszövődése során keletkezett mondatrészként tartunk számon. A szerkezet egyik tagja a *kell* ige idő- és módjelet hordozó szóalakja, a másik pedig egy szám- és személyparadigmával rendelkező felszólító módú igealak, például *Ötre otthon kell legyek.* Egyes nyelvi rétegekben azonban a *szabad* és a *muszáj* is előfordulhat a *kell* helyett (Keszler 2000: 396).

Az első probléma terminológiai jellegű, ugyanis az elnevezés a magyar nyelvtudományban már Tompa József (1954) óta létező terminus technikusokhoz, a „kettős alany" és a „kettős tárgy" típusú szerkezetekhez való hasonlatosságát asszociálja. A „kettős alany" és a „kettős tárgy" néven közismertté vált mondatszerkesztési formák elnevezésüket ugyan megőrizték, tartalmilag azonban feloldódott a „kettősség" problematikája ezekben a szerkezetekben: az *„állni látszék az idő"*-típusú mondatokban a főnév az alany, a *„látom jönni apámat"*-típusú mondatokban a főnév a tárgy, és mindkét szerkezetben határozó a főnévi igenév (M. Korchmáros 1980–1981: 193).

Mindezekből az következik, hogy mai magyar grammatikánkban nincs valódi kettős alany, sem valódi kettős tárgy, csak az előbb leírt határozós szerkezetek ragadványneveként él tovább a kettős alany és kettős tárgy elnevezés.

A kettős állítmány azonban teljesen eltér az előbb felvázolt mondatszerkesztési formáktól, ugyanis ebben az esetben valóban két ige kapcsolatából

Nyelvtudomány 2 (2006) 211–221.

szerkesztett kéttagú állítmányról van szó, vagyis terminológiailag nem illik bele az „ál-kettős szerkezetek" sorába.

A következő fejezetben részletesen kitérek a szerkezeti problémák tárgyalására, és végül terminológiai javaslatot is teszek.

A kettős állítmány szerkezeti problémái

A szerkezet problémáját a *kell* szófaji mibenlétének, mondatbeli szerepkörének tisztázatlansága okozza. A vélemények e tekintetben is megoszlanak. Klasszikusnak számító tanulmány (Kálmán C.–Kálmán–Nádasdy–Prószéky 1989) foglalkozik a magyar segédigék rendszerével, mely szerint – a számunkra a téma szempontjából lényeges – *kell* a szerzők által felállított ismérvek (csüggés, lapos és irtó prozódiában való viselkedés, beférkőzés, „új"-ként való hangsúlytalanság és végességre való törekvés) alapján segédigének, azon belül is központi segédigének minősül. Jóllehet a segédigéknek is van sajátos jelentéstartalmuk, a szerzők szándéka szerint csakis a formai-szintaktikai viselkedés lehet besorolás alapja (i. m. 55).

Ezzel szemben találkozunk funkcionális leíró nyelvészeti szempontokat érvényesítő felfogással is a szakirodalomban, mely szerint a besorolásnak a szófajmeghatározás hagyományos hármas szempontjának elvén (mondattani viselkedés, ragozhatóság és lexikai tartalmasság) kell alapulnia. M. Korchmáros elemzésében az alaki önállóság, a jelentéstípus és a jelentésminőség, szintagmatikai-szintaktikai felhasználhatóság, alaktani jellemzők viszonyában vizsgálja az általa vitatottnak tartott „segédigéket". Vizsgálatának eredményeként megállapítja, hogy az infinitivusszal szókapcsolatot alkotó igék (közöttük a *kell*) teljes értékű lexémák, nem segédigék, még akkor is, ha körükben olyan grammatikainak tekinthető jelentésminőségek sűrűsödnek, mint például modalitás, aspektualitás vagy műveltetés. Ezek azonban a magyarban a lexikai jelentés részét képezik (M. Korchmáros 1997: 114).

A gyökeresen ellentmondó véleményeket ismerve és egymáshoz közelítve alakulhatott ki a Magyar Grammatikában kanonizálódott kompromisszumos megoldás, mely szerint vannak segédigeszerű szavak a magyarban, s ezek egyik csoportját a szóalakteremtő segédigék és az igék közötti átmeneti sávban található aspektuális és modális tartalmú igék képezik. Modális jelentésűek: az *akar, bír, kell, lehet, óhajt, szeretne, tud* igék, valamint a *szabad* melléknév, mely igeként is toldalékolható. „Segédigeszerűek abban a tekintetben, hogy elsősorban, dominánsan grammatikai jelentést fejeznek ki: a kötelező grammatikai kategóriákon kívül csupán aspektuális és modális jelentéseket." Segédigeszerűvé teszi őket az is, hogy a főnévi igenév igekötőjének és igetövének kapcsolatát megszakíthatják, nyomatéktalan mondatban a hangsúlytalanság jellemzi őket, de kaphatnak mondathangsúlyt is, mint a segédigék (Keszler 2000: 257, vö. Lengyel 1999: 122).

Az ellentmondások dacára közös az eddig felsorolt véleményekben az, hogy infinitivuszos szerkezeteket vizsgáltak. A kettős állítmány azonban, még ha nem is tekinthető standard írott nyelvi formának, a *kell* grammatikai szerepkörét tekintve e szerkezetben a segédigeszerűség mellett érvel. Pontosan a funkcionális leíró nyelvészeti elemzés számára kezelhetetlen a *kell* mint ige és egy felszólító módú ige kapcso-

lata, hiszen, ha a *kell* főigeként önmagában állítmány (ahogy az infinitivusz esetén az), akkor mi a felszólító módú igealak: az állítmánynak alárendelt másik állítmány? Ez viszont ellentmond az állítmány mibenlétének, és paradoxon helyzetet teremt. A *kell* tehát segédigeszerűen viselkedik, és a felszólító módú igealakkal együtt egyfajta összetett igei állítmányt hoz létre, melyben a *kell* az idő- és módjelet, valamint a modális értéket (a szükségszerűséget), a felszólító módú igealak pedig a szám- és személy paradigmáját hordozza.

Úgy vélem, hogy a kettős elnevezés az első fejezetben említetteken túl azért sem szerencsés, mert a kettősség mondatfunkciós részek egyenrangú viszonyából adódik, míg ez a konstrukció a modális tartalmú és segédigeszerűen viselkedő *kell* és egy másik jelentéstartalommal bíró ige összekapcsolásával, és a grammatikai funkciók sajátos megosztásával összetett igei állítmányt alkot, vagyis az elnevezésben is inkább az összetett igei állítmány terminust kellene alkalmazni.

A kettős állítmány történeti problémái

Az *el kell menjek* szerkezettel kapcsolatos történeti problematika abból adódik, hogy ugyanazon szükségesség kifejezésére többféle, egymáshoz hasonló, sőt egymásból eredeztethető szerkezet áll a beszélő rendelkezésére: *kell menni, kell mennem, kell, hogy elmenjek* és *el kell menjek*. E szerkezetek egymás mellett élése az általam vizsgált *el kell menjek* történeti fejlődésének alakulása szempontjából nem fontos számunkra, azonban egymáshoz való kapcsolódásuk folytán fontos néhány dologra rámutatni.

Az egyik fontos dolog az, hogy míg a ragtalan és személyjelezett infinitívuszos alakok belső keletkezése vitán felül áll, addig az *el kell menjek* szerkezet keletkezési módjával kapcsolatban megoszlanak a vélemények a szakirodalomban: a *hogy* kötőszós fölszólító mellékmondatot *(el kell, hogy menjek)*, majd az ebből rövidült szerkezetet *(el kell menjek)* Simonyi kezdetben a latin *oportet ut* hatásából magyarázta (1890: 432, vö. még Simonyi 1873: 127). Román hatásról beszél Horger (1934: 171): „Egész Erdélyben és folytatólag az Alföld keletibb vidékein általános a *kell, lehet, szabad* s néhány hasonló ige mellett személyragos főnévi igenév helyett alanyi mellékmondat használata, néha *hogy* kötőszóval, de legtöbbször enélkül. Pl. *El këll mënnyek. A szél këllëtt hogy béfújja.*" Vannak olyan vélemények is, amelyek szerint „gallicizmus"-ról van szó, vagyis nemcsak román, hanem a „művelt körökben francia hatásnak kitett magyar nyelvben jött létre" ez a szerkezet (Király 1875: 414).

A kutatók egy másik része belső magyar nyelvi fejlődést feltételez: (Melich 1937: 70; Zolnai 1926: 15, 22), azonban a vélemények a keletkezés módját illetően már megoszlanak. Mondatátszövődést feltételez Klemm (1942: 561), vagyis korábbi szerzők (Zolnai 1926) véleményét elfogadva olyan mondattípusra vezeti vissza a kettős állítmányt, amelyben a *kell* állítmány a főmondat végén helyezkedik el, s az alárendelt mondatot a *hogy* kötőszó vezeti be: *Kell, hogy elmenjek.*

Kontaminációval magyarázza a jelenséget Balassa József (1890: 29), Molecz Béla (1900: 165), Kertész Manó (1905: 53), Steuer János (1890: 126), Nyirkos István (1996: 480), vagyis véleményük szerint az *el kell mennem* és a *kell, hogy elmenjek* szerkezetek elegyedéséből, kontaminációjából keletkezett a kettős állítmány.

A Magyar nyelvtörténet tankönyv (Kiss Jenő – Pusztai Ferenc 2003: 664) szerint: „a beszélt nyelvben talán már a középmagyar kor előtt megjelent a kettős állítmány, adatolni azonban csak a 16. század utolsó negyedéből tudjuk: *el kell mindnyájan vesszetek miattam* (BoszpOkl. 28)." Véleményük szerint ez az állítmánytípus kontamináció eredménye. Egyfelől olyan mondatokra vezethető vissza, amelyekben a *kell* ige az állítmány, az alany pedig személyragos főnévi igenév: *kell mennetek*. A vegyülés másik forrása olyan mondattípus, amelyben a főmondatot a *kell* állítmány zárja, és az utána következő alanyi mellékmondatot a *hogy* kötőszó vezeti be: *kel hogÿ tulaÿdonohad magadot menden nemewtteewl* (JókK. 98) A keveredés közvetlen előzményének azonban inkább ennek a mondattípusnak a mondatátszövődéssel módosult formája tekinthető: *A Csík-szeredai várhoz kell hogy szállitsanak 15 ezer palazita fát* (1738). Összefoglalásképpen így írhatjuk le a kettős állítmányt eredményező kontaminációt: 1. *el kell mennem* × 2. *([az] kell, hogy elmenjek >) el kell ∅ hogy menjek → el kell menjek* (az infinitivuszos forma kontaminációja a mondatátszövődéssel keletkezett *hogy* kötőszós formával).

A tankönyv tehát belső magyar fejleményként tartja számon a kettős állítmányt, és összehangolja a korábbi szerzők eredményeit, vagyis a mondatátszövődést és a kontaminációt egymást követő fejlődési fázisoknak tartja. Nem foglalkozik idegen nyelvi hatással, jóllehet az újmagyar kornál hozzáteszi a kettős állítmány használatával kapcsolatosan azt, hogy alkalmazása Erdélyben maradt a legjellemzőbb (i.m. 758).

A román nyelv hatását tehát a szakirodalom nem zárja ki teljes mértékben, de nem is bizonyítja, vagyis a kettős állítmány eredetét tekintve van még tisztázni való.

A kettős állítmány és a nyelvművelés

Az infinitivuszos szerkezet *(el kell menni)* és a kettős állítmány *(el kell menjen)* mai beszélt nyelvünkben egymásnak alternánsai. Míg ez a tény a nyelvtörténet számára csupán a keletkezés módját illetően jelent problémát, addig a nyelvművelő szakirodalom bizonyos szempontok (a művelt nyelvszokás, a hagyomány, a nyelvérzék és a nyelv természete) alapján értékeli a már meglévő konstrukciót, és javaslatot tesz a használatára vonatkozóan az „értékskálán" elért eredménye alapján.

1) A *kell, hogy*-os és a *kell* + infinitivuszos szerkezet alternatív módon használható (Ferenczy 1973: 181). 2) Ezzel szemben az *el kell menjek* szerkezethez a nyelvművelés negatívan viszonyult az 1970-es években olyan szerkezetnek tartották, amely a csíkcsicsói Szakállas Ábel szájába beleillik, a pesti ember szájában, vagy a sajtó nyelvében nyelvjárásias, sőt idegenszerű. Hasonlóan vélekedik Bárczi (1974: 79) a szerkezettel kapcsolatosan.

A 90-es években Tompa (1990: 7) megengedőbb szemlélettel közelített a társadalom érzelmi álláspontjának módosulása miatt az addig kerülendőnek ítélt szerkezethez. Abban az időszakban nagyon sok erdélyi magyar telepedett meg Magyarországon. Úgy gondolta, hogy honfitársaink megszokott nyelvhasználatát nem kellene „rosszallanunk" és elítélnünk, hiszen legtöbben rokonszenvvel hallgatjuk beszédüket, másrészt – a grammatika oldaláról szemlélve a jelenséget – az esetleges román hatás nem veszélyes, hiszen a *hogy* ritkítása a nyelvújítás óta jellemzi nyelvünket. Végső

érvként a szerkezet legális használatára vonatkozóan József Attila Végül című költeményére hivatkozik.

A Nyelvhelyességi lexikon egy évtizeddel később már nagyon tapintatosan alternatív jelenségként kezeli a kettős állítmányt a többi, ugyanazon jelenségtartalom kifejezésére szolgáló szerkezet között, és nem kapcsol hozzá értékítéletet. Erdélyi regionalizmusnak tartja, amely a múlt században hódított magának teret. Igekötő nélküli használatát szokatlannak, igekötős formáját megszokottabbnak véli, de egyiket sem tartja hibásnak (Balázs 2001: 128).

A ~ ige és a birtokjeles főnévi igenév alkotta szerkezetnek ez a szabályos alakja: *el ~ mennem*. A mai, legújabbnak számító nyelvművelő munka szerzői visszatérnek a korábbi értékítéletet közvetítő szemléletmódhoz, amely szerint „a mondatvegyüléses *el kell(,) hogy menjek* forma az alsób szintű köznyelvben él; a terjedőben levő *el ~ menjek* eredetileg tájnyelvi, a köznyelvben bizalmas-népies v. bizalmas-pongyola hatású" (NymKsz.[2] 288). A nyelvművelői szemléletben tehát nem történt jelentős változás az utóbbi harminc évben a kettős állítmány megítélését illetően. Bár a szerkezet használata általánosnak számít ma már, a nyelvművelői „értékskálán" továbbra is csak az alsóbb köznyelvi szintet éri el.

Kettős állítmány a mai magyar nyelvben

A *kell menjek* típusú szerkezet terjedése – a nyelvművelők legnagyobb bánatára – megállíthatatlan. Posgay szerint ez egyrészt annak a sztereotípiának köszönhető, mely szerint Erdélyben beszélnek a legszebben, másrészt a nyelvi gazdaságosságra való törekvés és a nyelvi divat okozhatja a jelenség gyors terjedését (Posgay 2003: 393).

Az első feltevésével nem értek egyet, mert azt gondolom, hogy a spontán nyelvhasználó számára egyáltalán nem köztudott, hogy ez a szerkezet Erdélyből való, s az sem, hogy amikor ezt a szerkezetet használja, akkor ő is szépen beszél. Ezen állítás igazolásához olyan felmérésre lenne szükség, amely megmutatja, hogy a magyarországi nyelvhasználók ismerik a szerkezet eredetét, használják a szerkezetet, és pozitív az attitűdjük az erdélyiek beszédével szemben. Saját megfigyeléseim spontán, nem erdélyi nyelvhasználók esetén az, hogy fel sem tűnik a beszélők számára, hogy ők nem a standard szerkezetek valamelyikét használják.

A nyelvi gazdaságosságra való törekvéssel viszont egyetértek, hiszen a nyelvhasználó ezzel a szerkezettel megspórol egy *hogy* kötőszót és egy új tagmondatot úgy, hogy a tartalom, a kívánt mondanivaló közben nem sérül, vagyis a szerkezet funkcionálisan betölti a kommunikációban ugyanazt a szerepet, mint amit a *hogy* kötőszós forma.

A kettős állítmány funkcionális szerepét tekintve Kovács Éva figyelmet érdemlő észrevételt tett, mely szerint az infinitivuszos forma egy általános értelmű végrehajtandó cselekvés esetén használatos, ahol az alanyt nem szükséges pontosan megjelölni. A *kell* + felszólító módú igealakkal való szerkesztésnek azonban funkciója van: erős követelést, parancsszerű kinyilatkoztatást hordoz és a cselekvő személyét is pontosan kívánja megjelölni: ő és nem más (Kovács 1983: 158–159). A szerző megfigyeléseit XX. századi erdélyi írók nyelvezetének vizsgálatára alapozta, s konklúziója az volt, hogy a mai nyelvhasználatban nincs ilyen funkcionális különbség, ezért helytelen és kerülendő a haszná-

lata. Véleményem szerint megfigyeléseivel a jelenség gyors terjedésének funkcionális okára mutatott rá, amit saját kutatási eredményeimmel szeretnék kiegészíteni és igazolni, következtetését azonban a nyelvészet számára inadekvátnak tartom.

A Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ)[1] határon túli magyar szövegekkel bővített korpuszát használtam, s a *kell* + felszólító módú igés szerkezeteket vizsgáltam. Az első jelentős észrevétel az volt, hogy ez a szerkezet előfordul mindegyik magyar nyelvi régióban: magyarországi, szlovákiai, kárpátaljai és erdélyi (a vajdaságitól el kellett tekintenem, mert túl kicsi volt a korpusz – 5 szó –, így ott nem is találhattam nyelvi adatot), s a különböző nyelvi stílusrétegekben: sajtó, szépirodalom, tudományos, hivatalos és személyes. Ebből pedig az következik, hogy ha az írott nyelvi változatokban általánosnak mondható egy beszélt nyelvi változatnak számító szerkezet, akkor a beszélt köznyelvbeli használata még általánosabb lehet.

Az 1. táblázat egyrészt a kettős állítmány régiónkénti előfordulási gyakoriságát szemlélteti, amiből az látszik világosan, hogy még mindig Erdélyben a leggyakoribb a használata, de azt követi a magyarországi előfordulási gyakoriság, majd Kárpátalja, végül Szlovákia.

A másik dolog, ami láthatóvá válik a táblázatból, hogy a *kell* + infinitivusz és a *kell* + felszólító mód használatának megoszlása számbelileg egyértelműen az infinitivusz javára dől el, de hasonló a kép az előfordulási aránnyal (db/millió) is: Erdélyben ≈20-szor, Magyarországon ≈90-szer, Kárpátalján ≈100-szor, Szlovákiában ≈200-szor gyakoribb (darabszámot és db/millió arányát tekintve) az infinitivuszos szerkezet, mint a kettős állítmány. Ez azt mutatja, hogy a nyelvhasználók az egyes régiókban milyen mértékben használják alternatív módon a két szerkezetet. Az említett arányok szerint Erdélyben használják leginkább alternatív módon a kétféle szerkezetet még írásban is, Magyarországon és Kárpátalján szórványosan, míg Szlovákiában a kettős állítmány használata ritkának mondható.

[1] A Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ) 187,6 millió szövegszót tartalmaz. Egyrészt öt regionális nyelvváltozatra, másrészt ezen belül öt nagy szövegtípusra oszlik. Az aktuálisan vizsgálandó alkorpuszt ezek tetszőleges variációjaként választhatjuk ki. A határon túli nyelvváltozatokkal kiegészülve a Szövegtár tehát alkalmassá vált nemcsak szövegtípusok, hanem nyelvváltozatok szerinti összehasonlító vizsgálatok elvégzésére is. A sajtószövegek reprezentatív mintáját közvetítő alkorpuszban 84,5 millió szó található. A szépirodalmi alkorpusz a Digitális Irodalmi Akadémia anyagára épül, nagysága 38,2 millió szó. A tudományos alkorpusz adatai a Magyar Elektronikus Könyvtárból származnak (25,5 millió szó). A hivatalos szövegtípust képviselő alkorpusz főként parlamenti viták, rendeletek, törvények szövegeit mutatja (20,9 millió szó). A személyes elnevezésű alkorpusz internetes portálokra támaszkodik (18,6 millió szó). A MNSZ sokféle művelet végrehajtására képes, többek között arra, hogy szópárokat, szerkezeteket keressen. Pontossága, megbízhatósága 97,5 %-os.

1. táblázat

A *kell* + felszólító mód és a *kell* + infinitivusz használatának területi megoszlása

	kell + felszólító mód		*kell* + infinitívusz	
	szám	db/millió	szám	db/millió
Magyarország	3497	21,23	300729	1825
Szlovákia	62	6,52	15276	1607
Kárpátalja	37	16,71	3701	1671
Erdély	421	85,59	8395	1713
Vajdaság	0	0	0	0)
összes	4017	22,15	328101	1809

A 2. táblázat eredményei a kettős állítmány társadalmi stílusbeli nyelvi megosztottságát szemlélteti Magyarországon. Láthatjuk, hogy a szerkezet mindegyik rétegben hasonló gyakorisággal fordul elő. Az adatok tanúsága szerint a legnagyobb számú és arányú előfordulást a hivatalos nyelvben tapasztalhatjuk, és csak utána következik a személyes nyelvhasználat. A sajtó, a szépirodalom és a tudomány nyelvében hasonlóan szórványosan fordul elő a szerkezet. Mindez azt mutatja, hogy a kettős állítmány terjedése nemcsak a személyes kommunikációt érinti, hanem a nyelv minden stílusrétegébe behatol.

2. táblázat

A *kell* + felszólító mód magyarországi alkorpuszok szerinti megoszlása

	szám	db/millió
Sajtó	809	11,39
Szépirodalom	688	19,47
Tudomány	355	17,17
Hivatalos	936	47,14
Személyes	709	39,75
összes	3497	21,23

A 3. táblázat adatai vezettek el egy jelentős észrevételhez a *kell* + felszólító mód használatával kapcsolatosan. Arra voltam kíváncsi, hogy az általam vizsgált esetekben (*kell* valamely alakja: *kell, kellene, kellett* + felszólító módú ige) a felszólító módú igealak mely paradigmái vesznek részt leggyakrabban. A táblázat jól mutatja, hogy E/3. a leggyakoribb, s ezt szorosan E/1., majd viszonylagos gyakorisággal T/1. és T/3. követi. E/2. és T/2. ritkán, mondhatni szórványosan fordul csak elő ebben a szerkezetben. Ez a tendencia és amit már a kettős állítmányú és az infinitivuszos szerkezetek funkcionális elkülönülésénél említettem Kovács Éva tanulmánya kapcsán, úgy vélem, összecseng. E/2. és T/2. esetében a közvetlen (direkt) felszólítás hosszabb vagy rövidebb formája rendelkezésére áll a beszélőnek akkor, ha a hallgatótól egy tényállás létrehozását várja el. A többi esetnél (E/1, E/3, T/1, T/3) a kettős állítmány képes be-

tölteni ezt a funkciót, ugyanis alkalmas erősebb, parancsszerű kinyilatkoztatás hordozására, vagyis a parancsszerűség és a szükségesség egyidejű és együttes kifejezésére. Az egyszerű felszólító mód használatával szemben olyan előnye is van a szerkezetnek, hogy igekötő esetén nem kell felcserélni az igét és az igekötőt, amit a beszédfolyamatban nehezebb is fennakadás vagy helyesbítés nélkül megtenni, másrészt a felszólítás vagy parancs direktségét a *kell* szükségszerűséget kifejező modalitása enyhíti, miközben a szükségszerűséget nyomatékosítja a felszólító mód.

3. táblázat

A felszólító módú igealakok szám és személy szerinti megoszlása

	szám	db/millió		szám	db/millió
E/1.	1498	8,26	T/1.	342	1,89
E/2.	62	0,38	T/2.	11	0,06
E/3.	1765	9,73	T/3.	333	1,84

Összegezve az eddig leírtakat, az infinitivuszos forma egy általános értelmű végrehajtandó cselekvés esetén használatos, ahol az alanyt nem szükséges pontosan megjelölni. A *kell* + felszólító módú igealakkal való szerkesztésnek azonban funkciója van: parancsszerűséget és szükségszerűséget hordoz, s az alany többnyire E/3. vagy E/1., esetenként T/1. vagy T/3. személyű. Azokban az esetekben gyakoribb tehát, ahol a direkt felszólítás nehezen alkalmazható, viszont a kettős állítmány modális értékénél, beékelődési képességénél fogva képes azt helyettesíteni, annak funkcióját betölteni.

A szerkezetben előforduló igék gyakoriságával kapcsolatos a 4. táblázat. Azt vizsgáltam, hogy vannak-e olyan igék, amelyek gyakorinak mondhatók a kettős állítmány felszólító módú igealakjában. Azt az eredményt kaptam először is, hogy bármilyen ige előfordul a szerkezetben, vagyis nincs semmiféle tendencia előfordulásukban.

A másik eredmény pedig a 4. táblázatban összefoglalt igékkel és azok előfordulási arányával szemléltethető: a *kell* leggyakoribb szókapcsolatot a *lesz* és a *mond* ige felszólító módú alakjaival alkot, s ezt követi viszonylagos gyakorisággal a *tesz, megy, vall, lát* ige igekötős vagy igekötő nélküli alakja. Ezek az adatok összecsengenek az Újságnyelvi gyakorisági szótár (ÚGySz.) adataival, amely szerint az általam gyűjtött igék a leggyakrabban előforduló igék között találhatók.

4. táblázat

A kettős állítmányban (4518 db) leggyakrabban előforduló igék

	szám		szám
lesz	957	vall	55
mond	819	megy	51
tesz	131	lát	43

A szerkezetben előforduló igék között – a leggyakrabban előforduló igéket is beleértve – nagy számban találtam igekötős igéket, s az igekötő viselkedését vizsgálva úgy találtam, hogy az esetek nagy részében az igekötő – a *kell* beékelődése folytán – elválik az igétől (*meg kell mondjam*), míg az esetek fennmaradó részében nem válik el (*Párkánynál kellett átmenjünk a hídon*). Az igekötő viselkedése a kettős állítmányban nem különbözik tehát az infinitivuszos szerkezetekben való viselkedésétől, vagyis az olyan mondatokban, amelyekben a ragozott ige helyét valamilyen segédigeszerű ragozott ige (*akar, kíván, óhajt, kell* stb.) tölti be, s az igekötő az infinitivusz bővítménye, ott az igekötő fókuszként kiemelhető (É. Kiss 1983: 41).

Összefoglalóan elmondható, hogy kettős állítmányban bármelyik ige előfordulhat, de leggyakrabban a *lesz* és a *mond* igével alkot szókapcsolatot a segédigeszerűen viselkedő *kell*. Az igekötős ige igekötője fókusz helyzetbe emelhető, vagyis az igekötő a kettős állítmányban hasonlóan viselkedik, mint az infinitivuszos szerkezetben.

Összegzés

Dolgozatom egyik fő célkitűzésének a nyelvészeti irodalomban kettős állítmányként definiált szerkezettel *(el kell menjek)* kapcsolatosan felmerült fogalmi és szerkezeti problémák áttekintését tartottam. Arra kívántam rámutatni, hogy a kettős állítmány elnevezés azért nem szerencsés, mert a kettős alany és kettős tárgy néven ismert határozós szerkezetekhez való hasonlatosságát asszociálja tévesen. A kettős állítmány szerkezetét vizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy a *kell* szófaji értékét tekintve nem lehet más, mint segédige vagy segédigeszerűen viselkedő ige, ugyanis leíró nyelvészeti szempontból két főige kapcsolódása (*kell* + felszólító módú igealak) ellentmondásba kerülne az állítmány hagyományos definíciójával.

A szerkezet történeti problémáival foglalkozó fejezetben azt kívántam bemutatni, hogy a szakirodalomban többnyire egységesen vélekednek a szerkezet belső keletkezését illetően, bár senki sem zárja ki egyértelműen a román nyelvi hatást, jóllehet kezdetben a szerkezet főként Erdélyben volt használatos.

A nyelvművéléssel kapcsolatos fejezetben a szerkezethez kapcsolódó értékítéletekre, valamint a hozzá fűződő nyelvművelői magatartásban bekövetkezett változásra akartam rámutatni, vagyis a kezdeti elítélő magatartást fokozatosan váltotta fel az elfogadó, nem megbélyegző attitűd. Ebben a folyamatban része lehetett a nem magyarországi nyelvváltozatokkal kapcsolatos szemléletváltozásnak is.

Az utolsó fejezetben a kettős állítmány mai magyar nyelvben való előfordulási gyakoriságával, elterjedésével, a szerkezetben előforduló igékkel kapcsolatos vizsgálataim eredményeit kívántam bemutatni.

HIVATKOZÁSOK

Balassa József 1890: El kell menjek, *Magyar Nyelvőr* **19**, 28–30.
Balázs Géza 2001: *Magyar nyelvhelyességi lexikon*, Budapest, Corvina .
Bárczi Géza 1974: *Nyelvművelésünk*, Budapest, Gondolat.

Ferenczy Géza 1973: El kell mondjam? El kell mondanom! in Grétsy László szerk.: *Anyanyelvi kaleidoszkóp*, Budapest, Gondolat, 180–2.

Horger Antal 1934: *A magyar nyelvjárások,* Budapest, Kókai.

Kálmán C. György–Kálmán László–Nádasdy Ádám–Prószéky Gábor: A magyar segédigék rendszere, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* **18,** 49–103.

Kertész Manó 1905: *Analógia a mondatszerkesztésben nyelvtörténeti és lélektani szempontból,* Budapest, Athenaeum Nyomda.

Keszler Borbála szerk. 2000: *Magyar Grammatika,* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Király Pál 1875: Kell, hogy –, *Magyar Nyelvőr* **4,** 414–6.

Kiss Jenő–Pusztai Ferenc szerk. 2003: *Magyar nyelvtörténet,* Budapest, Osiris.

É. Kiss Katalin 1983: *A magyar mondatszerkezet generatív leírása = Nyelvtudományi Értekezések* **116,** Budapest, Akadémiai.

Klemm Antal 1928–42: *Magyar történeti mondattan (A magyar nyelvtudomány kézikönyve),* Budapest, MTA.

Kovács Éva 1983: Egy szerkezeti alternációról, *Magyar Nyelvjárások* **25,** 149–59.

Lengyel Klára1999: A segédigék kérdéséhez, *Magyar Nyelvőr* **123** 116–28.

Melich János 1937: A főnévi igenévképzőről, *Magyar Nyelv* **33,** 65–76.

M. Korchmáros Valéria 1997: Ige vagy segédige? in Büky László szerk. *Nyíri Antal kilencven éves,* Szeged, 109–23.

M. Korchmáros Valéria 1980–1981: A „kettős alany" megítéléséhez, *Néprajz és Nyelvtudomány* **24–25,** 179–95.

Molecz Béla 1900: *A magyar szórend történeti fejlődése,* Budapest, MTA.

Nyirkos István 1991: Az alakkeveredés történetéhez, in Hajdú Mihály–Kiss Jenő szerk.: *Emlékkönyv Benkő Loránd 70. születésnapjára,* Budapest, ELTE, 476–80.

Posgay Ildikó [2003]: Kell tanítsuk? in Balázs Géza–A. Jászó Anna–Koltói Ádám szerk.: *Éltető anyanyelvünk. Írások Grétsy László 70. születésnapjára,* Budapest, Tinta, Budapest, 393–5.

Sándor Klára 1995: Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség, *Regio* **6/4,** 121–48.

Simonyi Zsigmond 1872: A hirlapokban, *Magyar Nyelvőr* **1,** 431–3.

Simonyi Zsigmond 1873: Idegen csemeték. Fattyú hajtások., *Magyar Nyelvőr* **2,** 127–8.

Steuer János 1890: Adalékok a szóvegyítéshez, *Magyar Nyelvőr* **19,** 125–6.

Tompa József 1990: Egy táji eredetű mondatszerkezet sorsa, *Édes Anyanyelvünk* **12/1,** 7.

Tompa József 1954: „Kettős tárgy" – „kettős alany"?, *Nyelvtudományi Közlemények* **56,** 129–48.

ÚGySz. = Csirikné Czachesz Erzsébet–Csirik János 1986: *Újságnyelvi gyakorisági szótár,* Szeged–Budapest–Debrecen.

Zolnai Gyula 1926: *A mondatátszövődés,* Budapest, MTA.

DOUBLE PREDICATION IN HUNGARIAN

MÁRTA ZITA SZÜCS

This paper examines the different aspects of double predication. There is a *kell menjek* (must go SUBJUNCTIVE, SG1) structure in Hungarian that is a stigmatized alternative of the standard *kell menni* (must go_ INF) structure. The former is termed as double predication in Hungarian linguistic literature.

This phenomenon appeared at the end of 19th century as highly problematic from descriptive and historical points of view, and has often occurred since then, urging linguists of different fields (sociolinguists, descriptive and historical linguists) to clear the situation.

I provide an overview of the conceptual, terminological, descriptive and historical aspects of the problem and I try to find solutions.

I discuss prestige difference related to this structure, and also show how the opinion of purists has changed since the 1970s.

At the end of my paper I present the results of a research studying the frequency and the horizontal and vertical spread of double predication structures in Hungarian.